

Nasjonal selvstendighet emosjonell nødvendighet

av Dag Andersen

Publisert i boken ”Unionen som glapp” Ortiz Forlag 2005

Ser man rent rasjonelt på det, og dertil fokuserer på fysiske faktorer som geografi, naturgrunnlag, etniske faktorer - for ikke å snakke om økonomiske og geopolitiske – så er det å slå sammen Norge og Sverige ganske opplagt en god idé. En mer naturlig enhet enn Norge +Sverige skal man lete lenge etter, rasjonelt og fysisk/økonomisk sett. Så hvorfor i all verden brøt vi ut ? Det var jo dessuten en ganske løs union, løsere enn EU er i dag og noe ganske annet enn den kolonilignende situasjonen vi hadde hatt under Danmark.

Vi må søke svaret i det forhold at nasjonsbygging først og fremst er et emosjonelt fenomen. Det handler i utgangspunktet om å bygge opp en ”nasjonalfølelse” en felles identitet, en felles kulturell plattform. Skilsmissen i 1905 handlet om to nær beslektede partnere med emosjonelle profiler som passet dårlig sammen.

Disse tre bruddene: Danmark i 1814, Sverige i 1905 og det nye europeiske fellesskapet i 1972, speiler utviklingen av det europeiske nasjonalstatsprosjektet, samtidig som bruddene viser hvor forskjellig Norge er fra Sverige og fra det europeiske fellesskapet.

Bruddet i 1814 er et relativt tidlig og progressivt eksempel på nasjonsbyggingen på 1800-tallet. Bruddet i 1905 faller sammen med nasjonalismens storhetstid ved århundreskiftet. Så fulgte den europeiske nasjonalismens ulykker med to verdenskriger og deretter oppbyggingen av en ny felleseuropeisk enhet. Begge våre tidligere unionspartnere, Danmark og Sverige gikk inn den nye europeiske unionen, vi valgte å bli utenforlandet.

Vi valgte å bli utenforlandet fordi vi hadde utviklet oss til å bli andelredeslandet. Det var utslagsgivende i 1905, enda klarere i 1972 og vår avvikende profil fremkommer overraskende tydelig i en fersk undersøkelse.

Nasjonsbygging

Det nye med nasjonalstaten til forskjell fra fyrstestaten, var at basisen var ”folket”, fellesskapet av menneskene som bodde der. Den nasjonale identiteten var noe som de fleste steder i Europa ble bygget systematisk på 1800-tallet. Kunstnere, intellektuelle og politikere gikk sammen om å utvikle nasjonale språk, nasjonale symboler og institusjoner; nasjonalsanger, nasjonaldrakter, nasjonal musikk, bilder og litteratur. Før den tid fantes det ikke et fransk språk eller et italiensk, de ble

systematisk konstruert og normert på politisk grunnlag ut fra lokale språk og dialekter – som i Norge. Både folkemusikken, folkedansen, folkeeventyrene og det meste annet man bygget på var i hovedsak felles europeisk kulturarv, men det spilte ingen rolle så lenge folk følte at det var deres nasjonale røtter.

Nasjonsbyggingen, 1800-tallets store europeiske prosjekt, handlet om å skape et nytt og større "Vi", nye enheter som folket kunne identifisere seg med. Frem til da var det lokalsamfunnet folk identifiserte seg med, byen, bygda, landsbyen, dalføret ol. Folk reiste lite, de fikk sjelden nyheter utenfra. Ikke hadde slike nyheter særlig stor betydning heller. Lokalsamfunnene var stort sett selvforsynte. Krig og uår kom og gikk, det var lite eller ingenting en kunne gjøre med det, annet enn å be om gode tider. Snart hørte lokalsamfunnet inn under den ene fyrste, snart den andre, det var bare å håpe det beste.

Nasjonsbyggingen handlet om å skape større enheter, nasjoner, hvor folk flest opplevde en felles identitet, slik at folket selv kunne begynne å ta makten. Det tekniske og økonomiske grunnlaget var lagt, nasjonsbyggingen handlet om å etablere det kulturelle og politiske grunnlaget. Nasjonsbyggingen var en helt sentral del av selve moderniseringsprosessen. Samtidig som individet ble frigjort og fikk større anledning til å eksponere sine individuelle behov og lyster, sitt ego, fikk nasjonen en tilsvarende rolle på det kollektive plan.

Norges skilsmisse fra Sverige skjedde i den europeiske nasjonalismens storhetstid. Tiden for nasjonale fusjonsprosesser skulle komme, men dette var tiden for nasjonal selvstendighet, for nasjonal selvhevdelse.

Problemet var at nasjonalismen vekket svært sterke krefter, selvhevdende krefter. Det nye store "Vi" ga samhold innad, men front utad. Når nasjonens ære sto på spill, eller når nasjonen følte seg truet, var det meget sterke krefter som ble satt i gang. Folk kjempet mot folk i blodige kriger.

Den tekniske og økonomiske utviklingen gikk raskt videre. Nasjonalstaten ble i stadig flere sammenhenger for liten. Bedrede kommunikasjoner og telekommunikasjoner fikk planeten til å krympe raskt. Reelt sett fungerer i dag svært mye på globalt nivå og enda mer kontinentalt, for oss på Europeisk nivå.

Like unikt som det europeiske nasjonsbyggingsprosjektet, er det neste – det store nasjonale fusjonsprosjektet. EU er en frivillig fusjonsprosess mellom nasjonalstater. Kontinentet der nasjonalstatens vugge sto, er i dag omgjort til en rugekasse for den samme nasjonalstatens overskridelse. Ikke det at nasjonalstatene vil forsvinne, men de får sin funksjon redefinert innenfor en samlet europeisk ramme.

EU er i dag likevel relativt dårlig forankret i en felles folkelig europeisk identitet, unionen er drevet frem som et eliteprosjekt slik mange andre nasjonalstatsprosjekter i utgangspunktet også var. En tilsvarende bred mobilisering av det kollektivt emosjonelle har til nå manglet. Den nasjonale identiteten er i de fleste landene fortsatt så sterk at det politisk lønner seg å spille på de nasjonale strengene.

Man kan følge to stemningsbølger som bryter mot hverandre. Den ene er begeistringen for det nye Europa som vokser frem, et freds- og utjevningsprosjekt

uten sidestykke i historien. I runde etter runde trekkes fattige og udemokratiske land i Europas periferi inn i det store fellesskapet. Diktatur og fattigdom i Spania, Portugal og Hellas er snart glemt. Nå er det Øst-Europa, etter hvert Tyrkia og Ukraina som står for tur.

Den andre stemningsbølgen holder fast ved det nasjonale, er engstelig for innvandring og styring på overnasjonalt nivå.

Norge og Sverige med motstridende profiler

1800-tallets europeiske nasjonsbygging er kulturhistorisk sett noe helt spesielt. Dette veldige løftet som ble gjort parallelt i en rekke land for å bygge en ny politisk og kulturell plattform, setter det meste andre av kulturhistoriske transformasjoner i skyggen. Parallelliteten er påfallende, men også ulikhetene mellom nasjonalitetsprosjektene. Forskjellen mellom det svenske og det norske prosjektet er illustrerende.

Svensk nasjonalisme hadde klare elitistiske og ekspansive trekk. Det var et element av herrefolkmentalitet i forhold til omgivelsene. En utløsende faktor for norsk løsrivelse var at svenskene begynte å ”rasle med sablene”. Den svenske statsministeren Gustav Bostrøms ”lydrikepunkter”, som han fremla i desember 1904, var nok en tabbe, men det var ingen tilfældighet. Om det forelå en reell krigstrussel kan diskuteres, men det var grunn til å mistenke den svenske nasjonalistiske høyresiden for å leke med tanken.

Mens denne artikkelen skrives offentliggjør Aftenposten opplysninger fra historikeren Rolf Rasch- Engh, som i en ny bok legger frem opplysninger om at den svenske generalstaben planla angrep på Norge så sent som 11 år etter unionsoppløsningen. De planla et massivt angrep gjennom Trøndelag. Nå planlegger militære staber for alle eventualiteter, den politiske viljen til å angripe var kanskje begrenset til den nasjonalistiske høyrefronten, men det ble rustet opp og svenskene hadde gått inn i Trøndelag flere ganger før.

Nylig har den finske historikeren Lars Westerlund trukket frem svenske planer om å erobre Finland i 1918. Finland hadde vært under svensk styre i flere hundre år, men gikk tapt til Russland i 1809. Da finnene erklærte seg selvstendige etter revolusjonen i 1917, planla svenske militære å erobre det tilbake. Det lå en sterk tradisjon bak dette, i lange perioder var Østersjøen noe nær et svensk innlandshav. Finland og store deler av Baltikum var lenge svensk, og svenskene førte erobringskriger som langt som til Ukraina. Heldigvis for Norge var svensk ekspansjonisme tradisjonelt rettet østover.

Poenget er at norsk og svensk nasjonalisme var asymmetriske. På norsk side var den demokratisk og radikal, i Sverige var den sterkt høyreorientert, forbundet med adel og et førdemokratisk samfunn.

I Norge var både elitistiske og ekspansive tradisjoner meget fjerne. Gjennom 400 år hadde vår elite sin rot i København, og de båndene kuttet vi i 1814. Nasjonaliseringen av Norge var ledet av en kulturell elite mer enn en politisk. Norsk nasjonalisme ble av historiske grunner mer folkelig og egalitær enn de fleste andre.

De egalitære trekkene har dessuten enda eldre røtter - i selve det norske grunnfjellet. Topografien gjør at det i Norge var dårlig grunnlag for store gods og et føydalsystem

slik man fikk i det meste av Europa. Norske småbønder og fiskere, gjerne i kombinasjon, var frie og selvstendige. Om aldri så fattige, var de konge på sin lille haug. Det gjenspeiler seg klart i bygningsarven, hvor Europa for øvrig er full av landsbyer og slott, mens nordmenn bokstavelig talt bygde på hver sin haug. Fortsatt bygger vi eneboliger, ofte midt på ørsmå tomter, som miniatyr herregårder. Urbane tradisjoner er mindre utviklet enn i de aller fleste europeiske land.

Prosessen fra 1814 til 1905

Nasjonalromantikken i Norge kom til å handle om norsk natur og den frie norske bonde. Det var et valg som preger oss fortsatt. For det hadde ikke behøvd å være slik, i alle fall ikke så ensidig som det ble. Det var to elementer som ble valgt bort, eller overkjørt, alt etter hvordan man ser det, da norskheten ble definert.

I utgangspunktet var det to konkurrerende grupperinger i den eliten som dro prosjektet i gang: ”intelligentsiaen” og ”patriotene”. De sto vel for hver sine europeiske strømninger, men patriotene dyrket frem myten om den frie norske bonde, de satt bondesamfunnet i sentrum som det urnorske. Nina Witoszek fremhever dette som ”den store norske tabben”. Ikke det at det er noe galt med bondesamfunnet, men norskheten kunne vært bygget på flere ben, så hadde den blitt rikere og mer dynamisk. Intelligentsiaen, som kunne ha utviklet seg til en urban intellektuell motvekt, ga seg for overmakten.

Mer overraskende er at kystkulturen lot seg tilsidesette. Det som senere skulle bli Norge har helt fra den første bosetting primært vært en kystkultur. Likevel fikk den praktisk talt ingen plass i den nasjonale symbolikken og liten i identiteten. Riktignok ble det sunget noen sanger og skrevet noen dikt om ”den norske sjømand” og ”Vår ære og vår makt har hvite segl oss bragt”, men kystkulturen har alltid levd i skyggen av bønder og bunader. Dette har hatt og har fortsatt store konsekvenser for vår selvoppfatning og være holdningsmønstre, for karakteren av vår nasjonale sjel. Kystkulturen var internasjonalt orientert og hadde mange steder urbane trekk. Den var og er fortsatt ganske sammensatt med ulike blandinger av liberalisme og pietisme, men hele tiden klart forskjellig fra bondekulturen lenger inne. Skillet er mange steder ganske tydelig i dag også. Vi som har vokst opp i kystbyer kan ofte trekke skille mellom kystkultur og innlandskultur med forbausende presisjon.

Bondekulturens mest demonstrative seiersmonument over kystkulturen var lenge Norsk Folkemuseum på Bygdøy. Det er bygd på en halvøy ute ved kysten, men midt inne på øya uten så mye som en sjøbod eller et glimt av sjø. I nyere tid er det kommet til noen bygårder, men fortsatt står Folkemuseet der som et innlandsmonument i en kystby.

Den norske nasjonalismen var en radikal, demokratisk opprørsbevegelse sett i forhold til den svenske og de fleste andre europeiske nasjonalismene. Vår lange koloniale fortid førte til at aristokrati og reaksjonære høyrekrefter ikke fikk noen plass. Det er en åpenbar årsak til at Norge er et av de få land i Europa der det oppfattes som progressivt å være nasjonalist og motstander av EU.

Men det er mulig å tenke seg at om kystkulturen, det urbane og det intellektuelle hadde fått en større plass, om den Norske identiteten hadde stått på tre ben i stedet for ett, så hadde vi i større grad identifisert oss som europeere og verdensborgere.

Bruddet med Sverige hadde sannsynligvis vært en emosjonell nødvendighet uansett. Folkeavstemningen i 1905 ga like tindrende klare svar langs kysten som inne i landet. Vår løsrivelse under nasjonalismens storhetstid gjorde oss da heller ikke til noe originalt utenforland. Den plasserte oss tvert imot midt i den europeiske hovedstrømningen. Grunnlaget for vår originale emosjonelle profil ble lagt på 1800-tallet da man skapte norskheten - utenforskapet kom senere.

Det ekstreme folket

I en undersøkelse som nylig ble gjort av Hundereårsmarkeringen Norge 2005, ble folk bedt om å rangere hvilket nivå de hadde sterkeste følelser for: globalt, europeisk, nasjonalt, regionalt eller lokalt. Man valgte ut 8 land i EU i en gruppe og Norge i en gruppe for seg. (For sammenlikning mellom land med ulik størrelse på lokale enheter bør man nok slå sammen det lokale og det regionale, slik at man får fire nivåer: globalt, europeisk, nasjonalt og lokalt.)

I de åtte EU landene samlet kom det lokale (og regionale) nivået på topp med 38 %. Deretter følger det nasjonale med 34%, mens EU og det globale begge får 13 %. I Tyskland, Frankrike og Italia, de store kjernelandene i EU, var det noen og tju prosent som følte sterkest for EU og omtrent den samme andelen som følte sterkest for nasjonalstaten. Landene i periferien følte langt mindre for EU. Den velkjente sentrum-periferi dimensjonen er tydelig her: periferien er skeptisk til makten i sentrum. I sentrum identifiserer man seg mer med helheten, i periferien mer med det lokale. Mønsteret går igjen både innenfor det nasjonale nivå og det europeiske.

Når nordmenn ble stilt det samme spørsmålet om hva de følte sterkest for, kom det nasjonale nivået ganske lavt med 28%, langt lavere enn snittet for landene i EU (34%). Når det gjaldt følelsene for det europeiske og det globale nivå lå vi langt under alle andre med 2% for det globale og 3 % for det europeiske. Vinneren i Norge er det lokale, som hele 67% hadde sterkeste følelser for!

Tallene er overraskende sterke og bør kontrolleres med andre undersøkelser, men det er liten tvil om at de ekstreme utslag avdekker reelle tendenser. Norge fremstår med en ekstrem emosjonell profil. Vi er i særklasse de mest lokalt orienterte. All vår sjøfart, misjon, utviklingshjelp og kjærlighet til FN til tross: I Norge er det langt flere mennesker enn ellers i Europa som identifiserer seg med hjembygda og langt færre som identifiserer seg med denne lille kloden vi alle lever på.

Andre undersøkelser tyder på at befolkningen i Oslo har en emosjonell profil som ligger nærmere det europeiske gjennomsnittet. 17% av Oslos befolkning føler seg først og fremst som europeere, 13% som verdensborgere. Dette tilsier at annerledesheten i resten av landet er enda større enn tallene ovenfor viser.

Nasjonen Norge er nok viktig for oss, men samtidig er nordmenn flest svært skeptiske til hovedstaden og det som måtte foregå der. Skal eliten bli populær må den dyrke distriktsnorge, elske naturen fremfor det urbane og slett ikke bedrive politikk i Brussel.

I den utstrekning man på landsbygda i Norge identifiserer seg med en annen kultur enn den stedege norske, er det USA man henter idealene fra, ikke fra Frankrike, Tyskland eller Italia. Mye tyder på at Norge emosjonelt sett står USA langt nærmere

enn Europa. Kulturelt sett er nok Minnesota vår nærmeste nabo – hadde det ikke vært så fortvilet langt, var det vel den unionen vi skulle tatt sikte på.